

ПЕРЕЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою факультету
публічного управління та права
24 вересня 2021 р., протокол № 8

Голова Вченої ради

Димитрій ГРИЦИШЕН

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для проведення практичних занять

з навчальної дисципліни «ПОЛІТОЛОГІЯ»

для здобувачів початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти

освітнього ступеня «молодший бакалавр»

спеціальності 184 «Гірництво»

освітньо-професійна програма «Гірництво»

гірничо-екологічний факультет

Схвалено на засіданні кафедри
міжнародних відносин і політичного
менеджменту
2 вересня 2021 р., протокол № 1

Завідувач кафедри

Вікторія ЗАГУРСЬКА-АНТОНЮК

Розробник: д.н. з держ.упр., професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту ЗАГУРСЬКА-АНТОНЮК Вікторія

Житомир
2021– 2022 н.р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою факультету
публічного управління та права
30 серпня 2021 р., протокол № 7

Голова Вченої ради

Димитрій ГРИЦИШЕН

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для проведення практичних занять

з навчальної дисципліни «ПОЛІТОЛОГІЯ»

для здобувачів початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти

освітнього ступеня «молодший бакалавр»

спеціальності 184 «Гірництво»

освітньо-професійна програма «Гірництво»

гірничо-екологічний факультет

Схвалено на засіданні кафедри
економічної безпеки, публічного
управління та адміністрування
28 серпня 2021 р., протокол № 8

Завідувач кафедри
Іван ДРАГАН

Розробник: д.н. з держ.упр., доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування ЗАГУРСЬКА-АНТОНІЮК Вікторія

Житомир
2021– 2022 н.р.

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 1

Особливістю цього заняття є те, що воно вступне. Під час обговорення студенти мають звернути увагу на найбільш загальні підходи до розуміння сутності політичного як суспільного явища. Слід звернутись до рекомендованої літератури та порівняти основні точки зору на природу політичної сфери життя суспільства. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує позиція Платона про походження держави та її коментар у навчальному посібнику за редакцією М.Сазонова. Політична діяльність зароджується в стародавні часи за умов ускладнення людських потреб і неможливості ефективного управління суспільним організмом методами, які існували в родоплеменному суспільстві (інститут санкретичної суспільної праці, віче, вождизму, ради старійшин тощо). Поділ праці в залежності від здібностей, за Платоном, є відповіддю на процес розгортання людських потреб, а також умовної появи окремої організаційно-управлінської діяльності, що дістала назву політичної. Зверніть також увагу на місце феномену влади в цьому процесі. Логіка виникнення політичної сфери життя суспільства також показана у навчальних посібниках В. Муляра («Політологія», «Політологія. Структурно-логічні схеми»).

Друге питання є продовженням першого. Тут варто наголосити на відмінностях власне предмета і об'єкта політології як науки. Якщо об'єктом виступає все політичне у різноманітних його проявах (держава, влада, політичні партії, політичне лідерство, політична система і т.п.), то предметом політології виступають певні закономірності, сталі зв'язки в політичних процесах, тенденції розвитку політичного життя.

В цьому питанні охарактеризуйте також методологічну базу політології. Покажіть історичне значення позитивізму, біхевіоризму, системи логічних методів в політології. Зверніть увагу на основні етапи в розвитку методологічної бази політології.

Питання про основні функції політології важливо пов'язати з розумінням того незаперечного факту, що політологія за своєю сутністю є сферою знань, яка тією чи іншою мірою зачіпає інтереси владних еліт в суспільстві. Звідси той тиск і обмеження, які нерідко відчуває політологія з боку вказаних еліт, її зв'язок з реальними політичними інтересами. За достатньо ж вільних умов ця наука здатна довести свою корисність суспільству. Варто звернути увагу на такі її функції як: пізнавальна, методологічна, теоретична, інструментальна, практична, прогностична.

Основні поняття і терміни: абсентеїзм, влада, держава, закон, ідеологія, організаційно-управлінська діяльність, політика, політологія, політологічна методологія, право, об'єкт політології, предмет політології, функції політології.

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 2

Проблема історії розвитку політичних вчень складна, об'ємна та багатогранна. Складність цих тем для студентів полягає у необхідності обізнаності та володінні матеріалу з основ історії, філософії, релігієзнавства тощо. Тому студенту потрібно: по-перше, усвідомити специфіку розвитку та становлення політичної думки; по-друге, вміти визначати вплив конкретної історичної епохи на формування поглядів щодо сутності та походження держави, влади, характеристик форм правління; по-третє, знати відомих представників наукових шкіл, країн, які зробили певний внесок у розвиток політичної науки як такої.

Говорячи про найдавніші східні цивілізації, слід наголосити, що у своєму виникненні політична думка стародавніх єгиптян, індусів, китайців та ін. має міфологічні джерела і оперує винятково міфологічними уявленнями про місце людини в світі. Європейська ж традиція пов'язує перші уявлення про політику зі стародавньою Грецією, де політичні вчення пройшли еволюцію від міфологічних уявлень (Гомер, Гесіод), через філософський підхід, що лише формувався (Піфагор, Геракліт, Демокріт), раціоналістичну, логіко-понятійну структуру аналізу політики (софісти, Сократ, Платон) до зачатків емпіричного та історико-політичного дослідження держави та політичного життя в цілому (Арістотель, Ціцерон, Полібій).

Західноєвропейську політичну думку середньовіччя варто почати із усвідомлення її християнського начала і звернути увагу на Аврелія Августина (354 – 430 рр.), котрий, крім того, що виступив першим систематизатором християнства в цілому, його філософської основи, також заклав основи політичної думки. Варто нагадати про його працю «Про державу Божу», в якій Августин поділив увесь світ на дві держави – Божу і земну, де перша домінує над другою, а шлях до неї – найзаповітніша ціль кожної людської істоти. Такий погляд на світ панував у Західній Європі до XIII століття, поки не з'явився другий систематизатор християнського віровчення загалом, а також і політичної думки, – Фома Аквінський (1225 – 1274 рр.). У «Коментарі до Арістотелевої «Політики»»

він модернізував учення Августина у відповідності до вимог часу, а також переробив філософську і політичну концепцію Арістотеля з користю для християнства. Зокрема, він вважав, що у відповідності до двох світів – земного і Божого, повинні бути дві влади – земна і Божа, а також дві великих науки – філософія (наука про земну сутність) і теологія (наука про Божу сутність). До того ж, Фома обґрунтував існування 6 форм держави: трьох правильних (монархію, аристократію та політію) і трьох неправильних (тиранію, олігархію та демократію).

Із політичної думки західноєвропейського Відродження студенту варто звернути увагу на загальну філософсько-світоглядну атмосферу цього часу (кін. XIV – кін. XVI ст.) – розмаїття думок, ідею цінності людської індивідуальності, секуляризацію (звільнення з-під опіки церкви) та ін. Серед головних персоналій – Марсиль Падуанський (1275 – 1342 рр.) з його працею «Захисник миру», Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527 рр.) з книгою «Державець» та Жан Боден (1530 – 1596 рр.) з працею «Шість книг про республіку». У своїх творах вони актуалізували ряд нових ідей. Зокрема М. Падуанський висловився за природне, а не божественне походження держави, за право народу формувати владу (ідея народу як джерела влади), за виборну монархію як ідеальну форму держави. Н. Макіавеллі вперше описав практику завоювання, утримання і використання влади державцем, при цьому звернув увагу на те, що керівник держави повинен володіти сукупністю майже усіх людських якостей. Його книга – перший приклад наукового, раціонального аналізу політики в історії світової політичної філософії. Ж. Боден розкрив найважливіші риси держави: всезагальність, суверенітет, необмеженість. При цьому він багато узяв від Арістотеля.

У Нові часи західноєвропейська політична думка характеризується повним звільненням від християнського світогляду. Починають формуватися окремі напрямки, пов'язані, головним чином, з проблемою взаємовідносин держави і громадянина. Одним з перших серед них був напрямок, який актуалізував тему природного права людини (Г. Гроцій, Дж. Локк, Г. Гегель та ін.). Зокрема, Г. Гроцій (1583 – 1645 рр.) вперше в історії застосував до аналізу політичних явищ ідею раціональності, розуму. Він вважав, що природні права людей не потрібно доводити, бо вони випливають із найголовнішої сутності людини – розумної істоти. Ідею природних прав обстоював і Дж. Локк (1632 – 1704 рр.), який у праці «Два трактати про врядування» доводив, що усі люди від народження володіють низкою невідчужуваних прав – на життя, на свободу та ін.

Іншим напрямком політичної думки Нових часів був той, що розвинув ідею природних прав людини у ширшу проблему – тему громадянського суспільства (Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Гегель). Г. Гегель (1770 – 1831 рр.) вважається одним із знаних теоретиків громадянського суспільства. У праці «Філософія права» (розділ «Громадянське суспільство») він сформував два основних принципи громадянського суспільства: принцип приватного інтересу; принцип гарантування державою умов для всебічної реалізації громадянами своїх приватних інтересів.

Ще одним напрямком політичної думки цього періоду була тема походження держави, яку сформулював Т. Гоббс (1588 – 1679 рр.). У книзі «Левіафан або матерія, форма і влада держави церковної і громадянської» (скорочено «Левіафан», 1651 р.) він доводив, що людський егоїзм є необмежений, через що відносини між людьми будуються за принципом «війна усіх проти усіх». Це заважає втілювати головне право людей – право на життя і безпеку. Ось чому люди змушені поділитися частиною власної свободи заради гарантування цього права. Таким чином, вони добровільно створюють над собою владу – державу, яка має керувати ними від імені усіх. Т. Гоббс є засновником однієї з двох класичних теорій походження держави – «держави як суспільного договору».

Видатним представником політичної думки Нових часів був французький мислитель Ш.–Л. Монтеск'є. Він вважається одним із перших теоретиків принципу поділу влад – фундаментальної умови сучасного демократичного суспільства. У праці «Про дух законів» цей вчений доводив, що найсправедливішою може бути така держава, в якій законодавча, виконавча і судова гілки влади не монополізовані одним суб'єктом політичного життя, а відносно розділені. При цьому вони мають формуватися відкрито і демократично (через вибори), відповідати перед виборцями, діяти у відповідності до конституції країни, а також взаємодіяти між собою за принципом стримок і противаг. Близькою до Ш.–Л. Монтеск'є була проблематика, якою займався інший француз – Алексіс Токвіль (1805 – 1859 рр.). Готуючи працю «Про демократію в Америці», цей вчений вперше використав у дослідженні демократичних інститутів США і Англії емпіричні, практичні методи пізнання – спостереження, аналіз документів, анкетування, інтерв'ю. Цим він поклав початок (поряд з О. Контом) позитивістській методології у політичній науці. Крім того, А. Токвіль започаткував дослідження політичного виміру демократії.

Основні поняття і терміни: абсолютизм, авторитаризм, аристократія, демократія, капіталізм, легітимізація, «макіавеллізм», мілітаризм, міфологізм, олігархія, охлократія, патерналізм,

плутократія, поліс, політія, правова держава, природне право, рабовласництво, тімократія, тиранія, свобода волі, суверенітет.

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 3

Перше питання заняття вимагає від студентів вміння виділяти загальне в строкатій різноманітності сучасних політичних доктрин. В рамках політології їх можна типологізувати за кількома критеріями. Насамперед, з точки зору взаємозв'язку з певними суспільними інтересами. Таким чином, маємо вирізнити політичні теорії, які відображають інтереси нижчих прошарків суспільства, – комунізм та соціал-демократію, політичні теорії, пов'язані переважно з інтересами вищих верств населення, – лібералізм та консерватизм. Другим критерієм є поділ за силою популярності у різних регіонах світу. Так, лібералізм найбільш впливовий у країнах з вільним ринком (США, деякі країни Західної Європи, Японія тощо), консервативна теорія, зазвичай, є традиційною для країн Британської конфедерації (Англія, Шотландія, Австралія, Нова Зеландія, Індія тощо). Ліві політичні доктрини, зокрема комунізм, мають вплив на теренах колишнього соціалістичного табору (Росія, частково деякі країни СНД), а соціал-демократична теорія популярна у Західній Європі (особливо у Швеції, Фінляндії, значною мірою в – Німеччині, Іспанії, Швейцарії тощо). Третій критерій типології політичних доктрин сучасного світу – за їх віком. Очевидно, найстаршою є теорія комунізму (Платон), поважний вік мають християнські політичні доктрини. Лібералізм як політична течія з'являється у Західній Європі з початком капіталізму, а консерватизм – дещо пізніше. Наймолодшими політичними теоріями із вказаних у темі є, безумовно, соціал-демократична теорія та різні радикальні доктрини (фашизм тощо). Четвертим і найсуттєвішим критерієм типології політичних доктрин є питання співвідношення у них цінності рівності і свободи. Ліві доктрини віддають перевагу рівності, праві доктрини – переважно цінують свободу. У цьому контексті соціал-демократична доктрина, чи не одна з усіх політичних теорій сучасного світу, робить спробу гармонійного поєднання вартостей рівності та свободи.

Студенти повинні чітко засвоїти причини поширення та стійкої популярності комуністичної теорії в світі та, зокрема, в нашій країні, незважаючи на досить сумні наслідки багаторічного панування комуністичного режиму. Серед таких причин слід виділити глибокі історичні корені, оскільки віддавалась завжди перевага рівності людей перед всіма іншими вартостями, та органічний зв'язок комунізму з економічними засадами суспільства.

За Марксом, основоположником європейського комунізму, джерело нерівності в суспільстві полягає в існуванні приватної власності, яка створює додаткову вартість за рахунок експлуатації робітників капіталістами. Це призводить до абсолютної злиденності народу, який повстає проти такого порядку. Тому в своїй сутності приватна власність є джерелом формування антагоністичних суперечностей між різними суспільними групами, а значить, є причиною класової боротьби. Існує два шляхи вирішення проблеми: економічний та політичний. Перший передбачає скасування приватної власності еволюційно, через її усупільнення, за допомогою економічних механізмів, другий – шляхом насильства, революційного терору, збройного виступу робітників проти експлуататорів.

Практика останніх 150-ти років у світі показала, що багато в теорії комунізму виявилось неправильним, особливо, коли її прибічники здійснювали конкретні прогнози. Суттєвою помилкою виявилась спроба знайти суб'єкта перебудови суспільства і на основі інтересів цього суб'єкта виробити єдину для всього суспільства ідеологію, оскільки, це є майже неможливим. Будь-яке суспільство ніколи не є однорідним, тому не існує суспільної групи, яка могла б адекватно відображати інтереси представників інших суспільних груп.

Однією з найбільших помилок К. Маркса була ідея перебудови суспільства шляхом насильства, терору та революції. На практиці революційне насильство за принципом ланцюгової реакції призвело до масового терору в усіх сферах життя суспільства. Такі процеси переважали в усіх країнах, де комунізм був пануючою доктриною. Узагальнюючим та фундаментальним недоліком марксизму стало однобоке вирішення питання рівності – свободи, що дає однаково негативні результати, незалежно від суспільного устрою.

Студенти повинні засвоїти причини виникнення соціал-демократичної теорії, а це, насамперед, були теоретичні суперечності комуністичної доктрини. Одним з перших критиків комунізму, та, одночасно, засновником соціал-демократії був Е. Бернштейн. Соціал-демократія стала другою гілкою – теорією робітничого класу, але на відміну від комунізму такою, що не орієнтується на найбільш бідні прошарки громадян. Соціал-демократія є доктриною, так званої «робітничої аристократії». Основні положення доктрини можна сформулювати наступним чином:

- не зупинятися ні перед якими авторитетами, зробити прориви у теорії;

- переглянути теорію додаткової вартості К. Маркса, оскільки в нових економічних умовах така вартість формується не лише за рахунок праці підприємців, менеджерів, науково-технічних працівників;

- про крах капіталізму заявляти поки що рано;

- одним із найважливіших понять політичної теорії є «соціальна держава» («держава добробуту»), основним предметом уваги якої є соціальна сфера: соціальне забезпечення, житло, охорона здоров'я, освіта, охорона праці, наука, культура тощо.

Майбутнє суспільство соціал-демократія розглядає як суспільство «демократичного соціалізму». Сучасна соціал-демократія трактує демократичний соціалізм як тривалий процес суспільних перетворень, суспільства майбутнього. В цілому під демократичним соціалізмом розуміють:

1) пріоритет колективних форм життя суспільства;

2) соціальний захист всіх членів суспільства.

Однією з найвпливовіших доктрин сучасного світу є лібералізм (від лат. «лібераліс» – притаманне вільній людині). Його виникнення пов'язується з процесом переходу європейського суспільства від феодалізму до капіталізму. Тому, від самого початку, лібералізм виступає як теоретична основа вільного підприємництва, як відображення політичної та економічної боротьби нового класу буржуазії.

Загально визнаною рисою цієї доктрини стала оптимістична віра в те, що історія є поступальним розвитком, в основі якого – постійне вдосконалення природи людини та людських стосунків. Послідовно дотримуються теорії Дж. Локка про природні права людини, лібералізм пропагує індивідуалізм, тобто пріоритет особи над усіма формами колективного життя людей.

Найважливішим принципом справедливого, цивілізованого способу життя суспільства є право приватної власності як основи суспільства. Важливою рисою політичного лібералізму є необхідність обмеження функцій держави у суспільстві і, насамперед, у сфері економічного життя суспільства.

Починаючи з 30-х років ХХ ст., лібералізм поступово втрачав свої позиції, але на сучасному етапі він набув дещо нових рис, які наближають його до консерватизму. Ця течія отримала назву неолібералізму. Основними ознаками його виступають: втручання держави в економіку, духовне життя та інші сфери, однак в розумних межах, які не змінюють сутності людини як вільної істоти.

Виникнення та розвиток консервативної теорії є закономірним явищем в історії політичної думки. По-перше, консерватизм є відповіддю на зародження та поширення ліберальних теорій. По-друге, ця доктрина зароджується і на протиріччя соціальним теоріям, які ґрунтуються на можливості перебудови суспільства заздалегідь розробленим планом.

Термін «консерватизм» має походження від лат. «консерваре» – зберігати, прагнути до збереження. Як політична теорія, він передбачає збереження та підтримку історично усталених форм державного та суспільного життя, насамперед, морально-правових засад, які реалізуються на рівні нації, сім'ї, власності тощо.

Дві основні проблеми представляє консерватизм як теорія:

1) про розуміння раціонального в соціально-історичному та політичному процесі;

2) про ставлення до революції.

В останні десятиріччя ХХ ст. консерватизм дещо змінив свої позиції, залишившись в сутності на вірних принципових засадах. Зміст його змін розкривається в певному зближенні з лібералізмом, через визнання більшої свободи індивіда в економічній сфері його життя, меншій залежності його від історичних традицій. В цілому ж, сьогодні, консерватизм робить спробу зайняти місце між лібералізмом та соціал-демократією, одночасно поділяючи деякі позиції і того, й іншого та протиставляючи себе їм в інших питаннях.

Серед основних теологічних політичних концепцій студентам варто звернути увагу на ісламську та католицьку доктрини як найбільш поширені у світі. Зверніть увагу на кількість прихильників ісламу (1 млрд. людей), на два напрямки: традиціоналістський та реформаторський, їх відмінності. Важливим є також трактування власності духовним лідером ісламу Р. Хомейні, законними і справедливими серед яких він вважав приватну, державну і кооперативну. При цьому приватна власність має бути заснована на т. зв. «трудовій власності» – такій, яка зароблена чесно, у відповідності до настанов Аллаха.

Потрібно звернути увагу на те, що католицизм як політична доктрина має тривалу історію і формувався видатними його представниками – Августиним, Ф. Аквінським, Папою Левом ХІІІ, Папою Іваном Павлом ІІ та ін. З основних положень цієї доктрини зверніть увагу на: недоторканість приватної власності, солідарне співробітництво як принцип суспільних перетворень. Варто звернути увагу на енцикліку Папи Івана Павла ІІ «Століття», яка відіграла вирішальну роль у процесах переходу сучасного світу на засади відкритості, прогресу, милосердя, солідарності, гуманізму.

Основні поняття і терміни: іслам, комунізм, консерватизм, лібералізм,

неоконсерватизм, неолібералізм, правова держава, рівність, революція, розум, свобода, соціал-демократизм, соціальна держава.

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 4

Розвиток політичної думки в Україні мав декілька етапів, кожен з яких позначений своєю специфікою. Первісні політичні уявлення, ідеї та вчення представлені в стародавній східнослов'янській державі – Київській Русі. Головним джерелом вітчизняної політичної ідеології IX – XII ст. виявились Старий та Новий Заповіти, релігійні вчення Григорія Багалова, Іоанна Златоуста. В «Руській правді» (першому збірнику законів) доби князя Ярослава Мудрого закріплювались характерні для середньовіччя політичні принципи панування сили ззовні і усередині держави, станового поділу людей на повноправних і неповноправних; недоторканності приватної власності. Найвизначнішим з мислителів того часу виявився митрополит Іларіон (XI ст.), який у творі-проповіді «Про закон Мойсеєм даний і про Благодать та істину в Ісусі Христі втілених» («Слово про Закон і Благодать»), виступив проти рабського стану суспільства, за політичну самостійність Київської Русі, обґрунтував необхідність підпорядкування церкви владою світської держави та взаємодії духовної і цивільної форм влад на благо людей і країни. До найдавніших політичних творів того часу потрібно віднести також «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» літописця Нестора, «Ізборник 1076 р.» князя Святослава, «Питання пресвітеру Фомі» К. Смолятича, «Моління» Данила Заточника та інші. Двома головними концепціями суспільно-політичної думки княжих часів були: концепція «богоугодного володаря» (представники – ігумен Феодосій Печерський, літописець Нестор та ін.) і концепція «князівського одновладдя» (представники – митрополит Іларіон, К. Смолятич та ін.).

Під час перебування більшої частини українського земель під зверхністю Литви і Польщі (XIV—XVII ст.), «шляхтянська демократія» орієнтувалася на «Руську правду», приписи якої діяли аж до середини XV століття. Князівські та королівські привілеї, які поширювались на спольщену еліту, були закріплені в: конституціях польського сейму, що діяв з 1446 р.; у Судебнику великого князя Казимира 1488 р.; у Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р., які разом із Саксонським зерцалом і деякими іншими джерелами німецького права, були нормативною основою політико-правової системи і Великого князівства Литовського (до Люблінської унії 1569 р.), і Речі Посполитої, а у XVIII — на початку XIX ст. зумовили кодифікацію українського права. Політична думка цього періоду представлена, насамперед, працями Юрія Котермак-Дрогобича (1450 – 1492 рр.) та Станіслава Оріховського (Роксоляна) (1513 – 1566 рр.). У праці Ю. Дрогобича «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини Болонського університету» висловлено думки про зміцнення сильної королівської влади та про зверхність світської влади над церковною.

Одним із перших визначних гуманістів польського та українського Відродження був С.Оріховський, який увійшов в історію української політичної думки розробкою ідеї «природного права» та «піраміди влади», де на вершині перебуває духовна влада, а забезпечувати її повинні священнослужителі та король. Варто звернути увагу на працю С. Оріховського «Послання королю польському Сигізмунду Августу», де український вчений-патріот аналізує низку надзвичайно важливих тенденцій для розвитку політичної думки та політичних реалій того часу: про поділ влад, про виховання наступника трону, про одруження короля, про столицю держави тощо.

У XVI – XVII столітті українська політична думка була представлена, насамперед, полемічною літературою (М. Смотрицький, Х. Філалет, І. Вишенський, З. Копистенський та ін.). Крім полемічної, розвивалася культурно-освітня, наукова література (Лаврентій Зизаній, Ю. Рогатинець, К.-Т. Ставровецький), яка була критичною та раціоналістичною за змістом.

Вагомий внесок у розвиток української політичної думки зробила Києво-Могилянська академія та її засновник П. Могила (1596 – 1648 рр.), який розвинув ідею верховенства православної церкви, виступав за підвищення ролі церкви у державі та суспільстві, її контроль за освітянським життям країни; був проти втручання держави у церковні справи; в цілому відводив церкві роль радника, а не верховника.

Студенту варто звернути увагу та політичні погляди Ф. Прокоповича (1681 – 1736 рр.), який першим в умовах російської держави, створив теорію освіченого абсолютизму, спираючись на теорії природного права (Г. Гроцій, Дж. Локк) та суспільного договору (Т. Гоббс). Носієм державної влади, на його думку, може бути лише освічений володар – «філософ на троні». До цього варто мати на увазі виняткову роль Ф. Прокоповича у створенні абсолютистської монархічної влади в Росії того часу, коли країною керував цар Петро I.

Визначною пам'яткою української політичної думки козацько-гетьманської доби є договір між гетьманом України Пилипом Орликом та Військом Запорозьким «Конституція прав і свобод Запорозького Війська» (1710 р.) – це перша офіційна угода, укладена новообраним гетьманом зі своїми виборцями, у якій викладені демократичні основи функціонування козацької держави. При цьому не потрібно забувати, що названий документ був фактично першим прикладом формування Конституції як основного закону країни. І що «Конституція прав і свобод Запорозького Війська» приймалася у еміграції.

На першу половину XIX ст. припадає початок українського національного відродження українського народу, зростає політична активність української громадськості. Вершиною розвитку політичної думки першої половини XIX ст. стала політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства, яке утворилося у Києві близько 1845 р. Члени цієї організації – М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, М. Куліш, О. Маркович, Т. Шевченко та ін. – згуртувалися навколо ідеї слов'янського союзу у формі слов'янської республіканської федерації. У цьому контексті варто звернути увагу на деякі документи кирило-мефодіївців, зокрема на «Відозву до українців», «До братів москалів і поляків», на «Статут Кирило-мефодіївського товариства». Корисно також звернутися до праці М. Костомарова «Книга биття українського народу», а також відзначити особливу позицію Т. Шевченка.

Ідеї Кирило-Мефодіївського братства продовжував розвивати М. Драгоманов (1841 – 1895 рр.). Аналізуючи державу, він вважав, що її суть, насамперед, полягає у функціонуванні прав, якими наділені в ній громадяни, у правовому статусі особи. М. Драгоманов прагнув здійснення «політичної реформи всієї Росії на началах свободи і децентралізації», бо «державна централізація багато несе зла і мусить уступити колись місце другим, кращим формам громадського устрою». Зверніть увагу на те, що М. Драгоманов був одним із найпереконливіших прихильників політичної концепції держави як сукупності самоврядних громад в історії української політичної думки.

Одним із представників революційно-демократичної течії в політичній українській думці був І. Франко (1856 – 1916 рр.). Серед проблем, які ним розглядалися, були: аграрна проблема, ускладнення робітничо-пролетарських стосунків, національна проблема. Зверніть також увагу на його трактування соціалізму у працях «Соціалізм і соціал-демократія», «До історії соціалістичного руху», «Основи суспільності» та ін.

Визначне місце в історії української політичної науки у XIX – на початку XX ст. посідає постать М. Грушевського (1868 – 1934 рр.). Як політичний мислитель та діяч він еволюціонував від народницької політичної концепції до державницької, від ідеї федералізму до самостійництва. М. Грушевський вважав, що держава – «це суверенний союз народу, який дорогою планової діяльності, зверхніми засобами задовольняє індивідуальні і загальнолюдські солідарні інтереси в напрямі до поступового розвитку громадянства». М. Грушевський був Головою Центральної Ради УНР, ним був підписаний 4 універсал, який проголосив незалежність української держави. Головним напрямом його політичних досліджень була проблема національного самовираження. Варто звернути увагу на його працю «На порозі нової України».

Першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був М. Міхновський (1873 – 1924 рр.). На його думку, «державна самостійність є головною умовою існування нації». Він пропонував виборювати незалежність, використовуючи досвід західних країн, використовуючи творчі потенції націоналізму європейського типу. Саме йому належить максималістське гасло: «Україна – для українців!».

Вивчаючи політичну думку України першої третини XX століття, зверніть увагу на основні її напрямки. Серед них:

- державницький націоналізм (С. Дністрянський, В. Старосольський, О. Бочковський, С. Рудницький та ін.);
- інтегральний націоналізм (Д. Донцов, М. Міхновський, М. Сціборський, С. Бандера, Я. Стецько та ін.);
- консервативний (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський та ін.);
- народницький (В. Антонович, М. Грушевський та ін.). В цьому контексті вельми корисною буде книга В. Потульніцького «Історія української політології» (К. : Либідь, 1993).

У Радянському Союзі до середини 60-тих років негативно ставилися до політології. Вважалося, що політика вивчається в рамках історії КПРС, філософії, політичної економії, наукового комунізму. З середини 60-тих років ставлення до науки про політику почало змінюватися. 5 січня 1965 р. в газеті «Правда» була опублікована стаття «Про політичну науку», в якій Ф. М. Бурлацький обґрунтував право вчених розглядати, формулювати нові ідеї реконструкції тодішньої держави на загальнолюдських цінностях, на принципах демократії і свободи. Вчені, які досліджували ці

проблеми, об'єдналися в Асоціацію політологів Радянського Союзу, що створювало можливості для ширшого спілкування із зарубіжними колегами, формування вітчизняної політичної науки.

На сучасному етапі в Україні відбувається інтенсивний процес становлення науки про політику. Окреслено предметне поле науки, визначено проблематику й методи досліджень. Політологія вивчається у вищих закладах освіти. Заявили про себе наукові установи, що досліджують політичні проблеми: академічні – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національний Інститут стратегічних досліджень, ряд суспільно-політичних центрів і кафедр політології вищих закладів освіти. Створено Українську Академію політичних наук, Українську асоціацію політологів, Асоціацію молодих політиків і політологів. Таким чином, політична наука в Україні поступово посідає відповідне місце в системі суспільствознавства, дедалі помітніше впливає на реальні політичні процеси, становлення демократичної державності.

Схематична таблиця розвитку історії української думки.

Основні етапи	Особливості і характерні риси	Основні представники
Політична думка Київської Русі	Розвивалась під впливом політико-правової думки Візантії. Проявилась у двох концепціях «богоугодного володаря» і «князівського одновладдя» Домінувала ідея необхідності об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби.	Я. Мудрий, Володимир Мономах, Іларіон, К. Смолятич, літописець Нестор, Феодосій Печерський.
Політична думка перехідного періоду (XIV – перша половина XVI ст.)	Розробка ідей природного права та «піраміди влади» (поділ влад). Поступове визволення політичної науки від теології, відстоювання принципу невтручання церкви у державні справи.	С. Оріховський (Роксолян), Ю. Котермак-Дрогобич.
Політична думка періоду від Люблінської унії до козацько-гетьманської доби	Політична думка була представлена полемічною, культурно-освітньою літературою. Співіснували два напрямки: 1) орієнтований на унію православної та католицької церков; 2) антиуніатські ідеї, робили акцент на необхідності реформування православної церкви.	Х. Філалет, П. Скарга М. Смотрицький, І. Вишенський.
Політична думка періоду козацько-гетьманської доби	Синтез традиціоналізму й новаторства покладений в основу відновлення української державності. Конституція П. Орлика. Створення теорії освіченого абсолютизму.	П. Могила, С. Яворський, П. Орлик, Ф. Прокопович.
Політична думка середини XIX ст.	Початок українського національного відродження. Програмні гасла Кирило-Мефодіївського товариства. Розробка широкої політичної програми боротьби за визволення українського народу. Ідея державницької, культурно-територіальної, культурно-соціальної слов'янської федерації.	М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський.
Політична думка II половини XIX ст. – I третини XX ст.	Підвищення рівня національної політичної свідомості. Формування основних напрямків української політичної думки: народницького, державно-національного і консервативного.	М. Грушевський, М. Міхновський, В. Винниченко, С. Бандера Д. Донцов, Я. Стецько, В. Липинський

Основні поняття і терміни: антисемітизм, асиміляція, буржуазія, Валуєвський циркуляр, гайдамацький рух, геополітика, губернатор, губернія, дисидентський рух, декабристи, економіка, еміграція, Емський указ, ЗУНР, імперія, капіталізм, кріпосне право, купецтво, Малоросія, марксизм, монополія, москвофільство, народники, народовці, неформали, панславізм, партія, радикалізм, реформа, русифікація, русофіл, русофоб, «Руська трійця», столипінська аграрна реформа, столипінська реакція, Товариство українських поступовців, Українська думська громада, УНР, урбанізація, хлопомани, «ходіння в народ», «шестидесятництво».

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 5

Розпочинаючи заняття, слід наголосити, що політична система – одне з найбільш важливих і вживаних понять у політичній теорії, а також варто зупинитись на існуючих її визначеннях. Для усвідомлення теми потрібно знати основні функції, які виконує політична система: цілепокладальну; владно-інтегруючу; регулюючу режим суспільно-політичної діяльності та функцію цілісного впливу на суспільні процеси. Але найголовнішим у функціонуванні політичної системи є рівень забезпечення прав і свобод людини, колективу, сім'ї. Крім того, потрібно розуміти, що обличчя політичної системи конкретного суспільства залежить від багатьох факторів, серед яких особливу увагу слід звернути на: економічний, історичний, геополітичний, фактор природного середовища. Дуже важливим є також розподіл та зрілість політичних сил в суспільстві.

Розглядаючи структуру політичної системи, потрібно зосередитись на функціональній структурі та інституційній. Ретельно проаналізувати кожен з них, особливо структуру закладів та інститутів. Звернувшись до компонентів кожного, необхідно наголосити, що таку структуру мають сучасні політичні системи.

Важливою частиною першого питання теми є проблема влади як найважливішого предмета політології. Спочатку зверніть увагу на визначення влади: походження слова і зміст поняття. Зверніть увагу на те, що влада – це універсальне явище, яке пронизує собою практично всі прояви людського життя. З іншого боку, влада – центральне поняття політичного життя будь-якого суспільства: від найдавніших часів і до сьогодні. Використайте навчальний посібник В. І. Муляра, де наводяться різні визначення влади. Зверніть увагу, що практично усі визначення цього складного феномену можна згрупувати у дві концепції влади: силову (Ф. Енгельс) і комунікаційну (Т. Болл). При цьому більшість учених вважають, що влада не може існувати без таких важливих її елементів як знання і воля.

Визначте сутність політичної влади, покажіть її основні особливості: наявність групового інтересу та конкуренція за володіння нею. Основну увагу спрямуйте на питання завоювання політичної влади, її реалізацію та ефективність. Зважайте на те, що в умовах тоталітарного політичного режиму феномен політичної, державної влади зазнає деформацій, серед яких:

- 1) вкрай замкнений характер, корпоративність;
- 2) жорстка підпорядкованість носіїв влади по вертикалі за умов, коли уся ієрархія владних структур виведена з-під контролю народу;
- 3) відсутність демократичного механізму наступності влади.

Завершуючи питання про владу, зверніть увагу на вчення Ш.-Л. Монтеск'є про принцип поділу влад та систему стримок і протизваг (праця «Про дух законів»). Відзначте чотири пункти цього принципу. Наведіть приклади практичного використання принципу поділу влад у сучасному світі.

Розгляд другого питання слід розпочати з історії виникнення самої ідеї громадянського суспільства, яка пов'язана з іменами Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, а його системне обґрунтування – з іменем Г. Гегеля. Опрацюйте роботу Г. Гегеля «Філософія права» (розділ «Громадянське суспільство»), виділіть два принципи громадянського суспільства, які сформулював німецький вчений.

Найважливішим принципом громадянського суспільства є принцип приватного інтересу громадянина. На практиці громадянське суспільство реалізує свободу людини, оскільки конкретна особа – центральний елемент всього суспільного організму, а отже другим принципом громадянського суспільства є правовий, соціальний захист, гарантія створення умов для реалізації громадянином права приватного інтересу. З точки зору пріоритету інтересів громадянське суспільство первинне в порівнянні з політичною системою.

Найважливішими рисами громадянського суспільства є договірний характер відносин між людьми, пріоритет, так званих, горизонтальних відносин та взаємозв'язків у структурі суспільного організму на відміну від вертикальних, які переважають в рамках політичної, державної сфери життєдіяльності соціуму і автономна воля громадянина.

Зробіть аналіз формування та розгортання громадянського суспільства в Україні, зважаючи на його два принципи, а також на особливості тих сфер життя українського суспільства, де паростки громадянського суспільства найшвидше проростають (економічна, духовна, соціальна сфери).

Політичний режим – одне з найважливіших понять сучасної політичної науки. Аналіз політичного режиму дає можливість говорити про суспільство в цілому, про рівень реалізації прав і свобод громадянина. Необхідно звернути увагу на те, що складовими елементами сутності будь-якого політичного режиму є: 1) відношення політичної, державної влади до правових основ власної діяльності; 2) співвідношення офіційних конституційних норм та реального політичного життя. В цьому контексті найпоширенішими політичними режимами в сучасному світі є тоталітарний, авторитарний, плюралістичний (демократичний).

Суттєвими рисами тоталітарного політичного режиму є:

- 1) всепоглинаюча влада, влада системи;
- 2) ідеократія як влада ідеї, обґрунтована міфом;
- 3) домінування позитивної інформації;
- 4) наявність «високих» цілей, прагнень: «сьогодення – ніщо, завтра – все»;
- 5) наявність вождя або ідола для поклоніння;
- 6) закриті шляхи передачі влади;
- 7) максимальна регламентація всіх сфер життя;
- 8) відсутність межі між політичною та неполітичною сферами життя;
- 9) необхідність активного ставлення громадян до режиму;
- 10) заборона опозиційної діяльності;
- 11) закритість суспільства, існування «залізної завіси»;
- 12) фактична відлученість громадян від участі у політичному процесі;
- 13) неможливість існування відкритого громадянського суспільства.

Авторитарний політичний режим, незважаючи на спорідненість з тоталітарним, має певні відмінності. Він виникає, як правило, тоді коли в суспільстві відбувається злам старих соціально-політичних інститутів та викликана цим поляризація політичних сил в процесі переходу від традиційних соціальних структур до сучасних, інформаційних. У більшості випадків авторитаризм неможливий без опори на армію. Допускається реалізація певних прав та свобод громадян; наявні окремі елементи демократичного життя: обмежена політична конкуренція, вибори, референдуми; відсутня тотальна регламентація. Допускаючи вільнодумство в певних межах та навіть у галузях (наприклад, у економічній), авторитаризм може стати певним містком для переходу до демократичного політичного режиму, хоча потенційно має можливість трансформуватись в найрізноманітніші політичні режими. Авторитарний режим не має, як правило, демократичного механізму передачі влади. Якщо тоталітаризм – влада системи, то авторитаризм – жорстка влада конкретної особи або групи. Авторитарний політичний режим допускає певний рівень відкритого громадянського суспільства.

Плюралістичний (демократичний) політичний режим у сучасному світі вважається найбільш бажаним. Зверніть увагу на те, що основні його характеристики подані у темі «Демократичні основи політичного життя. Людина у політичному житті суспільства». Серед базових принципів цього режиму потрібно виокремити: політичний плюралізм, поділ влад, політичну участь, право більшості та захист прав меншості, верховенство права, презумпцію невинуватості, свободу слова. Основними демократичними процедурами плюралістичного (демократичного) режиму є вибори, референдум, голосування тощо. Сутнісною рисою цього режиму є максимальний рівень розгортання відкритого громадянського суспільства.

Готуючи останнє питання, спочатку необхідно усвідомити, що демократизація політичної системи в сучасних умовах означає динаміку політичних режимів у напрямку до плюралістичного (демократичного). На прикладі української, пострадянської, постсоціалістичної історії, а також низки країн з традиційними політичними системами такий перехід означає зміну режимів від тоталітарних, правоавторитарних чи лівоавторитарних до плюралістичних. У цьому контексті зверніть увагу на закономірності таких процесів, які подані у навчальному посібнику В. Муляра (Політологія. – Житомир : ЖІПІ, 1999. – с. 94 – 100), а також його статтю (див. літературу). Опрацюйте показані там, так звані, уроки історії та логіку посттоталітарної реформації: неможливість реформування країни без втрат; неможливість швидкого переходу від недемократичних форм політичного життя до демократії; неможливість одночасного реформування одразу всіх сфер суспільного організму; неможливість прямого переходу від тоталітарного політичного режиму до демократичного. В кінці проаналізуйте особливості цих уроків на прикладі сучасного українського суспільного життя.

Основні поняття і терміни: політична система суспільства, упорядкування, взаємозумовленість, взаємодія, функціональна структура політичної системи суспільства, інституційна структура політичної системи суспільства, держава, політичні партії, громадські організації, влада, походження влади, поділ влад, стримування та противаги, сила, конституція, громадянське суспільство, принцип приватного інтересу, політичний режим, тоталітаризм, авторитаризм, плюралістичний (демократичний) політичний режим.

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 6

Тема є важливою в курсі політології, бо питання держави, її походження та сутності належить до кола так званих «вічних» проблем політики і політичної теорії. Це зумовлено тим, що держава і логічно, і історично виступає єдиним формоутворювальним елементом політичного життя

суспільства, а тому на ній з найдавніших часів і до сьогодні концентруються найважливіші проблеми життєдіяльності людей: економічні, правові, політичні, соціальні та ін. Студентам варто звернути увагу на те, що політологічний аналіз держави має включати за необхідністю три зрізи: про походження, про сутність і про належні їй форми. І саме ці три проблеми внесені до плану заняття.

Розглядаючи питання про виникнення та сутність держави, необхідно звернутись до концепцій, які створювались вченими в різні епохи та в різних країнах. Характеризуючи їх, студенти повинні вміти виділяти найбільш суттєве в кожній (патріархально-патерналістська – Конфуцій, Р. Філмер; психологічна – М. Вебер; теорія держави як результату підкорення, насильства – Н. Макіавеллі, Л. Гумплович; теорія держави як запозичення чужих зразків – С. Вятр та ін.; анархічна – П. Кропоткін, М. Бакунін). І все ж, основну увагу радимо звернути на дві найбільш популярні теорії походження держави – класову (Ф. Енгельс) та теорію держави як суспільного договору (Т. Гоббс). Зробіть аналіз праць Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави» та Т. Гоббса «Левіафан або матерія, форма і влада держави церковної та громадянської». Порівняйте ці концепції відповідно до причин виникнення, сутності, зв'язку з інтересами людей, за функціями і головною метою тощо. Завершення підготовки першого питання логічно припадає на проблему функцій держави. Виділіть внутрішні функції як базові, та зовнішні – як похідні від перших. Аналізуючи внутрішні функції (збереження політичного ладу та режиму, захист прав і свобод громадян, організаційна та ін.), зверніть увагу на те, як ці функції змістовно «працюють» в концепціях класової держави та держави як суспільного договору. До зовнішніх функцій держави віднесіть функцію гарантування зовнішньої безпеки країни та захист території, а також комунікативну функцію.

Друге питання логічно почати з того, що показати важливість типології держав як певного способу систематизації знань про державу, яких в історії була величезна кількість. Адже саме від факту різноманітності державних утворень виникає саме питання про їх типологію, класифікацію. Тут варто знати, що держави поділяються за формами державного правління та формами державного устрою.

Форма правління – це організація влади, яка характеризується її формальним носієм. Протягом свого розвитку людство створило дві форми державного правління: монархію та республіку. Монархії поділяються на обмежені (або конституційні) та необмежені. Сучасні монархії мають досить специфічний вигляд, функції монархів, як правило, зведені до мінімуму (данина традиціям та представницькі – Великобританія та Японія). Що стосується республіканської форми, то детальніше, як історичні так і сучасні форми, будуть розглядатись в наступних темах. Тут лише скажемо, що на відміну від монархій, де носієм влади є монарх (моно – один), в республіках носієм влади вважається народ, який або сам управляє (пряма демократія – віче, референдум тощо), або делегує частину своєї влади представникам (представницька демократія – вибори). Таким чином, республіки в історії були найрізноманітніші: демократичні, бюрократичні, аристократичні, теократичні та ін.

Державний устрій – це спосіб, принцип взаємовідносин центрального, регіонального та місцевого рівнів влади. Іншими словами – принцип територіального поділу країни. В цьому контексті політологія розрізняє три форми державного устрою: унітарну, федеративну і конфедеративну. Зверніть увагу на сутнісні особливості кожної з них. Зокрема, унітарна держава – це така, яка в своїй структурі не має інших державних утворень (Польща, Франція, Іспанія тощо). Для неї характерною є єдність: території, системи влади, законодавства, фінансової, в цілому економічної, системи країни. Що стосується федерації та конфедерації, для кращого їх засвоєння, потрібно їх розглянути у два етапи. Спочатку слід з'ясувати сутнісні риси федерації у порівнянні з унітарною державою, а потім зробити порівняльний аналіз федерації та конфедерації. Зокрема, слід зауважити, що федерація – це складна держава у порівнянні з унітарною, яка є простою державою. Якщо унітарна держава має один рівень законодавчої влади, то федерація – два рівні. Разом з тим, потрібно усвідомити чіткі відмінності федеративної та конфедеративної форм держави. Перша – це союзна держава і завжди є суб'єктом міжнародного права, тоді як друга – лише союз держав, а тому не є таким суб'єктом. Відповідно, механізми прийняття рішень та їх легітимація в таких державах різні. Зверніть увагу на зміст понять «сецесія» та «нуліфікація».

Логічним для даної теми є питання про правову державу. В світовій історії це поняття має досить глибоке коріння. Про деякі елементи правової держави говорили вже Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон. У XVIII столітті Шарль Луї Монтеск'є розробив знамениту теорію поділу влади, яка на сьогодні стала основоположним принципом будь-якої демократії. Сутність правової держави полягає, насамперед в пануванні права у стосунках між державною владою та громадянином. До того ж громадянин у методологічному плані має володіти тими правами та свободами, які даються йому від народження як представникові людського роду (невідчужені права), до яких додаються набуті права. Другою сутнісною рисою правової держави є верховенство закону, який адекватно відображає права громадянина. В основі правової держави лежить два

принципи: загальнодозволяючий та загальнозабороняючий (перший – «дозволено все, що не заборонено законом», другий – «заборонено все, що не дозволено законом»). Усвідомлення дії цих принципів дозволить зрозуміти процес забезпечення правового характеру суспільства. З'ясуєте, у яких випадках громадянин керується загальнодозволяючим принципом, а у яких – загальнозабороняючим.

Перед Україною на сучасному етапі стоїть нагальне питання – формування правової держави. Цей процес відбувається не просто, із серйозними труднощами, відступами, що, загалом, є природним. Адже таку державу неможливо ввести указом, декретом чи іншим законодавчим актом влади, тому що це живий процес суспільного життєтворення, який передбачає, в тому числі, створення відповідної правової та політичної культури громадянина та влади. Новітня українська революція (Євромайдан) продемонструвала, що українське суспільство дозріло для побудови правової держави.

Основні поняття і терміни: автономія, класова теорія походження держави, конфедерація, нуліфікація, правова держава, сецесія, суб'єкт федерації, суверенітет, теорія “суспільного договору”, унітарна держава, федерація.

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 7

У всіх демократичних системах політичні партії є невід'ємними суб'єктами у будь-яких політичних змаганнях. Студентам слід знати, що в сучасній політологічній літературі немає згоди щодо сутності політичної партії. Однак, при всій різноманітності тлумачень можна виділити три основні підходи: структурний (М. Дюверже), функціональний (К. Лоусон, П. Меркл, У. Кротгі) та класовий (В. Ленін). Кожен з них має сенс, але жоден повністю не охоплює сутності політичної партії. Найкращий підхід – у їх поєднанні. Для такого розуміння буде корисним знайомство з історією виникнення політичних партій та їх прообразів.

Важливим в аналізі сутності політичної партії є питання про її функції, які умовно можна поділити на два блоки: функції, які характеризують зв'язок партії з суспільством (соціальне представництво, соціальна інтеграція, політична соціалізація) та функції, які характеризують роль партії в суспільстві (владна, кадрова, розробка та здійснення політичного курсу).

Питання систематизації партій вимагає від студентів обізнаності з різними підходами щодо вирішення цієї проблеми. Зверніть увагу на дві типології: універсальну, яка поділяє партії за класовою ознакою, за політико-ідеологічною ознакою, за структурою та режимом діяльності, за місцем у політичній системі суспільства, за тактикою та стратегією, і типологію за полярностями (дихотомічностями) – кадрові і масові, представницькі та мобілізуючі тощо.

Переходячи до проблеми характеристики партійних систем, слід звернути увагу на підхід політолога Дж. Сарторі, який поділяє всі партійні системи на однопартійні та багатопартійні. Дайте характеристику кожній з них. Коротко зупиніться на характеристиці партійної системи сучасної України. Загалом, число політичних партій перевищує сотню, в цілому, їх можна поділити на праві, ліві, правоцентристські та лівоцентристські. Охарактеризуйте кожен напрямок і проілюструйте, спираючись на приклади. Зупиніться на тому, що загальними особливостями партійної системи сучасної України є її незавершеність, оскільки, в цілому, є незавершеним процес економічного та політичного структурування суспільства. Звідси – подібність політичних програм, нечітка їхня ідеологічна спрямованість, відірваність від інтересів людей та ін.

Вивчення політичної культури потрібно розпочати із ознайомлення з поняттям «культура», розуміючи, що культура – це своєрідна міра людського в людині, це – показник, рівень розвитку та практичної реалізації людським суб'єктом його сил – знань, умінь, навичок, потреб, інтересів, цілей, ідеалів тощо. Аналогічно, має бути усвідомлена і політична культура як рівень розвитку людських сил у політичному житті суспільства. В цьому сенсі проаналізуйте основні структурні елементи політичної культури: свідомісні (політичні уявлення, політичні настанови, політичні цінності та орієнтації), функціональні або поведінкові (норми відносин держави та громадянина, політичні традиції, політичний етикет або норми політичної поведінки), інституційні (сукупність політичних інститутів, політична символіка). Варто при цьому знати, що структура політичної культури динамічна та відносна, а також треба бачити взаємну залежність елементів політичної культури. Також слід наголосити, що структуру політичної культури можна по-різному розглядати в залежності від її типології, тому зверніть увагу на це питання. Розгляньте це питання у різних авторів – представників західної політичної науки.

Питання про вітчизняну політичну культуру важливо пов'язати з історією, бо політична культура будь-якого суспільства має історичні корені. Завжди є певна логіка історичного, а разом з нею і політичного процесів. Студенти повинні усвідомити, що політична культура нашого народу

сформувалась під впливом факторів, які і відбилися на специфіці національного менталітету, та відповідно політичній культурі. Вітчизняну культуру слід сприймати як процес постійної протидії ліберальних та патріархально-традиційних цінностей: з одного боку – приватна ініціатива, прагнення самоствердження індивіда, свобода власності та працелюбність, максимальне обмеження ролі держави у суспільстві; з іншого – соборність, схильність до авторитаризму, сильного лідера харизматичного типу. Зверніть увагу на сутнісні риси вітчизняної політичної культури, яка великою мірою ще є патерналістською (возвеличення органів державної влади, нерозвиненість громадянського суспільства, викривлення відносин матеріальної та соціальної залежності верхів та низів суспільства).

В цьому питанні також охарактеризуйте конкретні труднощі, з якими зустрічається українське суспільство у реформуванні політичної культури. Особливо це є актуальним в контексті новітньої української революції, тимчасової втрати частини території, подій на Сході країни. У зв'язку з цим зростає значення діалогічних форм політичної культури як одного з найважливіших завдань політичного розвитку нашого суспільства.

Основні поняття і терміни: абсентеїзм, активістська політична культура, громадянська політична культура, електорат, ідеологія, «кадрова партія», коаліція, легальність, легітимність, «масова партія», «партія влади», патріархальна політична культура, підданська політична культура, політична культура, «політичний темперамент».

Методичні рекомендації до семінарського заняття № 8

Під час підготовки першого питання, потрібно звернути увагу на кілька моментів. По-перше, відзначити широку популярність терміна «демократія» протягом усієї історії та відповідну актуальність самого явища демократії в усі часи, а також різне тлумачення цього поняття. По-друге, з'ясувати зміст основних структурних елементів поняття демократії: рівності, свободи, гуманізму. До того ж, слід знати, що рівність передбачає будь-які її виміри, крім матеріальної; свобода ґрунтується на здатності і можливості громадян обирати будь-яку сферу для прикладання своїх сил, що не суперечить демократичному законодавству; гуманізм органічно пов'язаний із розумінням людини та громадянина як центральних елементів усього суспільного, в т. ч. політичного життя. По-третє, слід звернути увагу на дві основні історичні концепції і тенденції в розвитку явища демократії: ідентитарну та конкурентну. Врахуйте їхні відмінності та долю у світовій історії.

Перша з них – ідентитарна демократія – базується на ідеї єдиної волі народу і невизнання можливості існування різних інтересів у суспільстві та їх конкуренції. Головним тут є питання про те, хто має управляти суспільством з метою його демократизації. Практичне втілення цієї тенденції показало її утопічність. Конкурентна ж демократія ґрунтується на визнанні відмінностей інтересів, які мають реалізуватися завдяки принципу представництва. Основним питанням тут є питання не про суб'єкт правління, а про механізм управління суспільством. Звідси випливає основне завдання цієї моделі – виробити такі механізми побудови суспільства, які б гарантували стабільний розвиток демократичного процесу.

Розпочинаючи знайомство з основними принципами та процедурами демократії, слід, в першу чергу, назвати найбільш відомі: принцип політичного плюралізму, поділ влад, участь у політичному житті, право більшості та захисту права меншості, верховенство права (конституціоналізм), презумпція невинуватості, свобода слова; процедура виборів та референдумів. Дайте характеристику кожному з них. Зверніть увагу на те, що відповідно до плюралізму, суспільство уявляється не однорідним монолітом, а сукупністю суспільних прошарків та груп, які відрізняються важливими для конкретного суспільства ознаками: характером власності, розмірами доходів і т. ін. Політичний плюралізм заперечує монополію на владу з боку будь-якої політичної сили або держави, пропонуючи натомість т. зв. «розпорошення влади», що передбачає багато суб'єктів політичної влади. Саме політичний плюралізм лежить в основі механізму розвитку демократії.

Одним із засадничих принципів демократії є поділ влад. Одним із перших його обґрунтував Ш.-Л. Монтеск'є. Французький мислитель вважав, що всі гілки державної влади мають формуватись справедливим шляхом. Законодавча, виконавча та судова влади мають бути відносно незалежними одна від одної, маючи чіткі межі власної компетенції. Суттєвою умовою тут виступає система стримувань та противаг – спеціально розроблена система правових та політичних балансів.

Важливим принципом демократії є політична участь. Вона може здійснюватись двома основними шляхами: прямо, безпосередньо і завдяки представництву. Перший шлях означає пряме волевиявлення громадянина за допомогою участі у референдумах, мітингах, опитуваннях і т. і. Представницька ж демократія передбачає делегування громадянином частини своїх повноважень

довіреній особі – носієві влади. Таке делегування здійснюється, як правило, через процедуру виборів. Основним завданням демократичних виборів є реалізація принципу більшості та поділу влад. Варто тут звернути увагу на те, що сучасна демократична система виборів має два типи, які практикуються в світі: мажоритарний та пропорційний. Мажоритарні вибори (від фран. “більшість”) – вибори за більшістю, яка встановлюється у відповідності до закону. Зміст цієї системи виборів полягає в тому, що обраним вважається той кандидат, який отримав більшість голосів виборців. Пропорційна ж система виборів суттєво відрізняється від мажоритарної тим, що передбачає добре розвинену партійну систему суспільства, оскільки голосування відбувається за партійними списками, а партії отримують таку кількість мандатів, які є пропорційними до кількості набраних голосів. В багатьох країнах практикують змішану систему виборів.

Готуючи третє питання плану, студенти повинні засвоїти новий для себе термін “політична соціалізація”, та його зміст. Важливим моментом є усвідомлення того, що політична соціалізація людини хоч і відображає конкретну ситуацію в політичному житті суспільства, але, в цілому, продовжується усе життя людини. Зверніть увагу на основні вікові періоди політичної соціалізації людини, дайте їм характеристику. Також слід охарактеризувати основні функції, які виконує політична соціалізація.

Розглядаючи основні фактори політичної соціалізації, зверніть увагу на те, що людина в процесі свого життя постійно належить до різних структурних елементів суспільства: сім’ї, школи, громадських організацій, трудових колективів, груп за інтересами та ін. Доцільним тут буде звернення до праці Д. Смелзера “Соціологія”, в якій ґрунтовно розглядаються проблеми політичної соціалізації.

Завершувати підготовку третього питання плану потрібно питанням про політичну участь людини. Нагадаємо, що політична участь – один із принципів демократичного суспільства, що передбачає вільну участь громадянина у політичному житті суспільства у межах законодавчого поля країни. Уважно розгляньте мотиви політичної участі: позитивне прагнення влади з метою самореалізації; політичну участь як компенсацію низької самооцінки; прагматичне прагнення влади в умовах, коли остання істотно впливає на життя людей; корисливі мотиви. А далі розгляньте передумови політичної участі людини: матеріальні, політико-правові, соціально-культурні. Зверніть увагу на основні закономірності, які діють у рамках цих передумов. І, насамкінець, варто зачепити питання про політичну участь людини в умовах тоталітарного режиму, що передбачає ознайомлення з двома основними типами політичної поведінки: героїчним та еґоїстичним.

Останнє питання плану розпочніть з констатації того, що політичне лідерство – вкрай важливий елемент політичного життя суспільства. Покажіть рівні політичного лідерства, його форми, а також вимоги до політичного лідера, враховуючи те, що політичне лідерство – це поняття, яке передбачає як одиничного суб’єкта, так і групового, колективного. Ключовою у підготовці даного питання є концепція політичного лідерства, яка висвітлена німецьким соціологом минулого століття М. Вебером. Зверніть увагу на те, що він вирізняє три історичних типи політичного лідерства: традиційний, бюрократичний та харизматичний. Віднайдіть характеристику, яку він дає кожному з типів. Наприкінці розгляньте це питання в контексті політичного життя сучасної України, особливо на тлі новітньої української революції і тих подій, які розгорнулися після неї (окупація та анексія Криму, військові дії на Сході України).

Основні поняття і терміни: активність політична, виборність, верховенство права, гуманізм, демократія, змішана система виборів, лібералізм, мажоритарна система виборів, мотивація політична, пасивність політична, поділ влад, політичний плюралізм, політична участь, право більшості та захист права меншості, презумпція невинуватості, пропорційна система виборів, рівність, свобода, соціалізація особистості.

Рекомендована література

Основна література

1. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків, ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.
2. Гелей С., Рутар С. Політологія. К.: ЦНЛ, 2019. 348 с.
3. Гетьманчук М.П., Гетьманчук П.М., Ільницька У.В., Луцишин Г.І., Пасічний Р.Я., Турчин Я.Б. Політологія: у схемах, таблицях, визначеннях. К.: Львівська політехніка, 2020. 272 с.
4. Неліпа Д. Системний аналіз в політології. К.:ЦНЛ, 2019. 304 с.

5. Політологія: Підручник/ В.Ф. Баранівський. Київ: Національна академія управління, 2016. 236 с.
6. Скрипникова Л., Тутік Л., Гринчак М. Політологія. К.: ЦНЛ, 2019. 272 с.
7. Томахів В. Політологія: Навчальний посібник. Вид. 3-є, доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 224 с.
8. Требін М. П. Соціально-політичні студії: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 696 с.
9. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин. К.: ЦНЛ, 2019. 256 с.
10. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія. К.: ЦНЛ, 2019.

Допоміжна література

1. Аркуніч О. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності. К.: Ника-Центр, 2018. 988 с.
2. Борисова О. Зовнішня політика України. Історія та сучасність. К.: Кондор, 2017. 344 с.
3. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. К.: Наш Формат, 2019. 448 с.
4. Гелей С. Політико-правові системи світу. К.: ЦНЛ, 2017. 346 с.
5. Глобалізація та політика національної безпеки / під ред. Юхименка П. К.: ЦНЛ, 2021. 408 с.
6. Головатий М.Ф. Політична психологія. К.: ЦУЛ, 2017. 400 с.
7. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія. К.: ЦНЛ, 2019. 416 с.
8. Гончарук-Чолач Т., Джугла Н. Теорія та практика політичної пропаганди. К.: Ліра-К, 2020. 254 с.
9. Горбань Ю., Бондар І. Формування державної політики в сфері інноваційної діяльності. К.: Ліра-К, 2017. 280 с.
10. Горбатенко В. Політичне прогнозування. Теорія. Методологія. Практика. К.: Генеза, 2006. 400 с.
11. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України. К.: Навчальна книга – Богдан, 2010. 344 с.
12. Еріксон А., Пул Р. Шлях до вершини. Наукові поради про те, як досягнути професіоналізму. Київ : Наш Формат, 2018. 304 с.
13. Кириченко В., Кириченко Ю., Соколенко Ю. Політико-правова система України. К.: ЦНЛ, 2019. 304 с.
14. Кириченко В. Політичні системи світу. Кредитно-модульний курс. К.: ЦНЛ, 2017. 218 с.
15. Коллінз Дж. Від хорошого до величного. Київ : Наш Формат, 2017. 368 с.
16. Крол А. Теорія каст і ролей. Київ: Book Chef, 2018. 144 с.
17. Лісовський П. Міжнародні відносини: ментальність, геополітика, глобалізація. К.: Кондор, 2017. 156 с.
18. Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Безпекознавство: особистість, держава, суспільство (системний аналіз). К.: Кондор, 2017. 368 с.
19. Любохинець Л., Шавкун В., Бабич Л. Історія політичних та економічних вчень. К.: ЦНЛ, 2019. 294 с.
20. Мальська М.П., т Антонюк Н.В. Основи європейської інтеграції. К.: ЦНЛ, 2019. 320 с.
21. Милосердна І. М. Імідж політичного лідера як категорія PR-технології. *Актуальні проблеми політики*. 2019. № 64. С. 118-133.
22. Партологія. Навчальний посібник. / Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. За ред. Обушного М.І. – Друге видання, виправлене і доповнене. Київ, 2017. 432 с.
23. Пірен М. Елітологія. К.: Талком, 2014. 312 с.
24. Романюк А. Еволюція політичних інститутів. К.: Гельветика, 2021. 184 с.
25. Сухонос В. Державне правління: еволюція сучасних форм. К.: Університетська книга, 2019. 310 с.

26. Сухонос В., Сухонос В. Державний механізм забезпечення національної безпеки. Інституціонально-правова та технологічна парадигми. К.: Університетська книга, 2019. 288 с.
27. Фармагей О., Мельник Д., Петрик В. Інформаційна безпека. К.: Ліра-К, 2021. 412 с.
28. Шубін С. Політичний маркетинг. Миколаїв: Іліон, 2019.